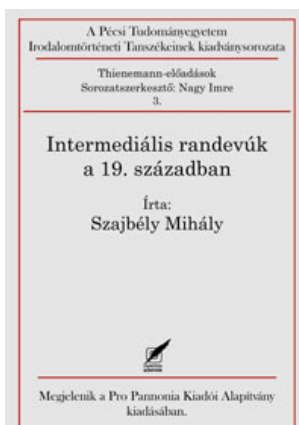

Szajbély Mihály:

Intermediális randevúk a 19. században

Pro Pannonia Kiadó
Budapest, 2008
120 oldal, 1500 Ft

Hogy Szajbély Mihály a magyar irodalomtudomány senki-vel össze nem téveszthetően egyéni arculatú, s kiemelkedően színvonalas alkotója, senki számára nem lehet vitás immár több mint két évtizede. Legújabb kismonográfiája (*Intermediális randevúk a 19. században*) is arról győz meg, hogy legalább két dologban csaknem páratlan fenomen szakmájában. Egyrészt abban, hogy képes (és hajlandó) egy kérdéskör legújabb külföldi szakirodalmát átlátni, rendszerezni és hasznosítani. Másrészt abban, hogy szinte minden alkotói periódusában valami teljesen újjal, szinte váratlanul lép meg. Ezúttal (s ezzel nagyon is kiterjedt és aktuális kutatási irányt vesz alapul) azt vizsgálja, hogy a kor technikai médiumai (a vásári képmutogatás, a fénykép stb.) hogyan jelennek meg szépirodalmi szövegekben, s egyáltalán: egy korra jellemző „ikonikus fordulat” hogyan befolyásolja az irodalmi szövegteremtést.

Szélesebb értelemben azt is mondhatjuk, hogy egy költő világképének, fantáziája működésének mindig is meghatározó eleme volt, hogy mit látott a világból, illetve – tehetjük hozzá – hogy mit nem látott. Akár monografikusan is feldolgozható volna például Arany és Petőfi költészetének tömérdek tengerre vonatkozó képe, miközben – tudtunkkal – sosem láttak tengert. Ez is más-más módon jellemző egyébként, hiszen a *Föltámadott a tenger*, vagy Aranynál az *Enyhülés* nyilvánvalóan absztrakt módon kezeli a tengeri vihart, viszont *A puszta télen* sora („Mint befagyott tenger, olyan a sík határ”) konkrét vizuális élményi háttér nélkül is közvetlen érzékelés körébe vonja a hasonlítást. Mindenesetre a feltételezhetőnél (a tudományosan is alátámaszthatónál) inkább eltérő, komplikáltabb a költői képzelet működése, vagy legalábbis jelenleg még járatlan utat választunk, ha azon töprengünk, hogy: Petőfi ugyan ült vonaton már 1846-ban, de vajon látásmódját befolyásolta-e az akkor páratlan sebességélmény (ez szövegszerűen nem nagyon mutatható ki), vagy hogy például Whitman *A téli mozdony* című verse a technikai csodáról szól-e, vagy valami másfajta jelentéstulajdonítással ruházza fel a látványt.

Egy bizonyos: új úton indul Szajbély Mihály, amikor Arany János *A képmutogató* című verse, Kemény Zsigmond *Ködképek a kedély láthatárán* című regénye (s más művek, egyebek mellett Jókai, Bródy stb. szövegek) kapcsán az irodalomban egy másfajta, vizuális médium jelenlétét, illetve ihletét nyomozza. Ilyesfajta vizsgálódásaival nyilván-

valóan a jelen, illetve az elmúlt negyedszázad tapasztalata, annak a bizonyos „iconic turn”-nek az inspirációja, a vizuális kultúra előretörése a motiválója. A kép és a szó, a látvány és a nyelv történeti tanulmányozását az teszi időszertűvé, hogy a képi kommunikáció háttérbe szorította, vagy szoríthatja a betűt. Ma talán senki nem képes megmondani, hogy ez milyen tartós és milyen mértékű folyamat hosszú távon. Sokan hitték, hogy a fényképezés a festészet végét jelenti, ám nem ez történt. Sokan gondolták, hogy a film miatt megvan a színház napjai számlálva, ezzel szemben manapság a mozikat zárják be, a színházművészet pedig felvirágzik. A televíziós hírközlés elterjedésével az újságnak mint kommunikációs formának a közeli kimúlására számítottak, szintén tévesen. Jelenleg még tart a video-korszak diadalútja a könyv rovására, ugyanakkor egyre inkább olyan sosem látott szellemi és művészi nivótlanúság uralja a tömegtájékoztatót, hogy akár az értékes irodalom presztízsnövekedését is prognosztizálni lehetne. (Az egyébként lassan-lassan már túlértékelt Jane Austennek és a *Büszkeség és balítélet*-nek egy színvonalas tv-film nyomán támadt többmillió olvasótábor.)

Van a könyvnek olyan fejezete, mely Nádas Péter *Valamennyi fény* című, szöveget és fotót egyaránt tartalmazó művének elemzésével elbeszélés és látvány szoros összekapcsolására hoz fel példát. Sajátos módon Szajbély Mihály (erre nyilván újabb könyv keretei között kerít sort) a mozifilmmel és tv-játékkal keveset foglalkozik, holott ennek a prózaepikával összefonódó alakulástörténete a XX. századi kultúra egyik legérdekesebb pontja. Ugyanakkor vizsgálódási körébe von olyan jelenségeket, melyek csak áttételesen tekinthetők intermediális randevúnak. Idézi Italo Calvinót, aki szerint minden történetnek egy kép volt a kiinduló pontja. (Ilyesmire Németh László is hoz példát, amikor az *Iszony* keletkezésére, egy jelenet témaserkentő erejére emlékszik vissza.) Arra is sok példa van (Kölcsényi, Aranyé), hogy a versihlet dallamhoz, muzikális elemhez köthető. Ez a fajta vizualitás, illetve akusztikai inspiráció azonban lényegileg tér el a „mesterséges”, tehát festményre, fényképre stb. visszavezethető intermedialitástól, amelyek esetében egy már művésziileg megformált, egy emberi „feldolgozás”-on már átment képi, akusztikai közvetítésről van szó. (E sorok írója számára speciális ihlet tanulmányozását jelentette Szabó Lőrinc *Veresség után* című versének elemzésekor – mely az 1954-es berni futball-világbajnoki döntő elvesztésének hatására született –, hogy pusztán akusztikai úton szerzett benyomás, Szepesi György rádióközvetítése nyomán íródott a nemzetsorsot faggató óda.)

A kérdéskör, persze, elég régi, hiszen (tudomásunk szerint) már az ókorban is akadt példa intermediális randevúra, amikor egy hadjárat eseményeit egy oszlopon serpentin-szerűen kigyózó „képregény” örökítette meg. Az ilyesfajta összekapcsolódások (narratíva és kép) esetében az igazán érdekes talán nem is az intermedialitás, hanem annak művészi hozadéka. Arany *A képmutogató*-ja esetében például az egykori debreceni diák befogadói élménye a hallott-látott rémregény kapcsán, mely egyfelől visszaadja az egykori izgatott figyelem stációt, de a vadromantikus történet antiromantikus tanulságát is (a fiatal szerelmesek ugyan egymásé lesznek, de a nélkülözés, a keserves munka képes elválasztani őket, amihez a szülői tiltás kevésnek bizonyult).

Szerzőnk igen árnyaltan értelmezi Kemény és Jókai szóhasználatát, a korabeli fény- és árnyjátékok (a technicizálódó képi környezet), a „ködképek” tapasztalatának jelenlétét szépprózájukban. Helyesen mutat rá, hogy „a mindenkori író csakis a látás éppen adott médiumának ismeretében tehet kísérletet odaértett olvasója képalkotó tevékenységének,

ezzel együtt szövegértésének befolyásolására”. A mediális meghatározottság tehát egyik fontos eleme az írói látásmódnak, ahogy sok más egyéb tapasztalat is megszabhatja az elbeszélés mikéntjét, még hozzá az emberismeret és valóságreferencia sok-sok szintjén, sőt értékvilágában is. A több évig katonáskodó, a krími háborúban harcoló Tolsztoj egészen másképpen lát és láttat egy ütközetet a *Háború és béke*-ben, mint az ebben képzeletére hagyatkozó Jókai, akinél szükségképpen hiányzik a testi, biológiai konkretizáció.

Arra a kérdésre hát (melyet könyve elején tesz fel szerzőnk), hogy vajon használ-e vagy árt a kultúratudományok mai expanziója által sokak szerint fenyegetett irodalomtörténetnek a médiatörténeti perspektíva alkalmazása, teljes bizonyossággal válaszolhatjuk, hogy használ. Éppen ideje, hogy az a strukturalista, posztstrukturalista dogma eltűnjön, mely lenézte a szerző pszichológiájának bevonását az elemzésbe, már-már tiltotta az élményrekonstrukciót. A Szajbély Mihály által javallt módszer egy fontos tényezővel, az intermedialitás ihletének figyelembevételével egyértelműen gazdagítja a műmegközelítést. Például az 1830 után keletkezett szövegekben „nem csupán a fényképszerű látásmód jelenléte figyelhető meg, hanem a már létező technikai médiumra való hivatkozás is.” A hagyományos irodalomtörténeti módszerek hívének pedig nem kell tartania egy új és kétes értékű irányzat térhódításától, hiszen a medialitás szempontjainak érvényesítése régi és megalapozott stúdiumokhoz (életrajz, az író műveltségének, élményvilágának rekonstruálása) csatlakoztatható. S valóban: Szajbély Mihály abban látja feladatát, hogy a kultúratudományok látásmódját alkalmazza az irodalom területén, s nem az irodalom területét engedi át a kultúratudományos vizsgálatok számára: „Irodalmat vizsgálók tehát változtatlanul, s nem irodalmi anyag mozgatásával valami mást.”

Szajbély Mihály könyve méltán jelent meg a pécsi egyetem „Thienemann-előadások” sorozatában, mert a magyar irodalomtudomány teoretikus, precíz hagyományához csatlakozik. Gondolatébresztő és érdekes egyfelől, megalapozott és részletezően dokumentált másfelől. Nincs egyetlen unalmas gondolata, nincs mondata, mely ne mutatná föl a gáncs-talan igazságkeresés tiszta vonalvezetését. Mint máskor, most is érdemes az ő kalauzolási-sával indulni távolabbi korok irodalmának tájaira. Nemcsak ismeretekkel, tényekkel gazdagít, de szigorúan önellenőrző, pontos gondolkodásra, új utak keresésére sarkall.

Imre László